

KONSTEN OCH SJÄLVFÖRVERK- LIGANDET

Av fil. lic. BJÖRN SJÖVALL

VAD är det som sker när konstnären skapar sitt verk? Såsom vid allt mänskligt handlande har vi att först fråga efter vilka drivkrafter som möjliggör verksamheten. Den moderna psykologin pekar på olika behov och drifter, som dels är medfödda, dels sammanhänger med den sociala miljön. Liksom hos djuren finns hos varje människa en drift att leva och tillfredsställa sina olika behov. Med samhällslivet kommer en viss omformning av ursprungliga behov. Frågar vi varför somliga människor sysselsätter sig med konst, kan ett enkelt svar vara att det är ett sätt att klara livsuppehållet och ett sätt att vinna omgivningens uppskattning. Emellertid har konstskapande ofta lett till fattigdom och även till förakt från andra människor. Hur skall vi i sådana fall förstå drivkrafterna i konstskapandet?

Finns det något i själva konstskapandet som visar hän på en drivkraft? Man brukar betrakta konsten som uttryck för känslor. Beträffande den bildande konsten har experimentella undersökningar bekräftat, att färger och linjer, i viss mån även objektivt sett, sammanhänger med bestämda känslor (Rolf Ekman »Estetiska problem», 1954, sid. 97—101). Detta är intressant vare sig man försöker förstå konsten från konstnärens eller från mottagarens håll. Det har sagts att konstnären ger uttryck åt sina känslor i konsten, och detta kan bidra till att förklara konstens mening. Konstnären har ett rikt känsloliv, men en annan omständighet av största vikt är, att han ofta tycks lida av inre motsättningar.

Det är uppenbart att den konstnärliga människan har en rikare personlighet än de flesta andra människor i den bemärkelsen, att konstnären är särskilt känslig för vissa intryck samtidigt som han känner många olika behov och tendenser inom sig. Hans personlighet rymmer så många möjligheter till handling och upplevelse att han aldrig i verkliga livet skulle kunna omsätta allt han bär inom sig. Ömhetsbehov och maktbegär, expansionsvilja och veket, ångest och hänförelse finns inom honom och gör att han känner

sig splittrad. En konstnär anar sina olika möjligheter och känner en längtan efter frigörelse. Hur skall han kunna bejaka allt inom sig? Hur skall han kunna övervinna sin splittring? I det verkliga livet går det ej, ty där måste man specialisera sig, man kan inte på en gång vara diktator och tjänare, livsnjutare och asket, domare och den dömde. I konsten däremot kan man bejaka olika livsformer och — nå enhet.

Olika drivkrafter verkar inom konstnären och han har inre konflikter. Hans begåvning tillåter honom att skapa och sammanställa symboler, han har medfödda förutsättningar för att uttrycka sig i något medium såsom i färg, form, toner, ord. Emellertid är en formell talang ofta i och för sig ej nog för att göra en människa till konstnär. Det finns många som kan t. ex. teckna eller skriva bra, om de av någon yttre anledning drivs därtill, men de upphör att producera så snart det yttre motivet bortfaller. Vi kan inte söka ursprunget till konstnären i den formella talangen utan i kombinationen av en sådan talang och den inre uppladdningen, som finns i de olika handlings- och upplevelsemöjligheter han bär inom sig och dessas inbördes motstridighet. Det är detta senare som utgör det produktiva underlaget för konstnären. Han befinner sig därigenom i ett tillstånd av splittring, som han vill befria sig från. Hur skall han nå befrielse? Detta vore möjligt om han på en gång kunde uttrycka sina känslor och uppleva enhet i en sådan verksamhet.

Därmed har vi kommit in på hela problemet om vad som är drivkraften inte bara i konstnärens skapande utan i varje människas självförverkligande. Till en viss grad sker hos alla en spontan utveckling av medfödda anlag. Utöver det växande, som försiggår utan vår medvetna medverkan, kan vi emellertid genom medveten ansträngning utveckla oss i olika avseenden. När jag talar om självförverkligande menar jag framför allt den medvetna fortsättningen på det spontana växandet. För detta avsiktliga självförverkligande måste finnas en drivkraft. Kan utvecklingen av någon förmåga bli ett medel i kampen för tillvaron, ett medel till självhävdelse och gemenskap, då kan detta förhållande innebära en drivkraft. I sådana fall motiveras självförverkligandet *utifrån*. På detta sätt kan den konstnärligt begåvade drivas att utveckla sina anlag. Emellertid visar kulturhistorien, att en motivering utifrån inte kan förklara allt konstnärligt självförverkligande. Vi måste också förutsätta en motivering *inifrån*. En sådan finner vi i det förhållandet att konstnären lider av sitt tillstånd av splittring och söker enhet i konstskapandet. Konstnären är visserligen inte den ende som söker en-

het i verksamheten, men hos honom visar sig denna tendens mest utpräglad. Vi har i driften att försöka övervinna inre splittringer mera allmän drivkraft av betydelse för människans självförverkligande. *De båda drivkrafterna i självförverkligandet kan sammanfattande betecknas som kampen för tillvaron och kampen för enheten.*

Det finns beröringspunkter mellan konstskapandet och arbete av annat slag. För konstnären består arbetet just i att framställa konst. Vad han erfar i denna verksamhet motsvarar den arbetsfilosofiska definitionen av spänningen såsom en aktivitetsupplevelse, vilken utmärkes av samling och koncentration i förening med en känsla av utveckling. Utförandet är en kamp mot många motstånd, det finns många svårigheter att övervinna på vägen mot förverkligandet av konstverkets kosmos. Innan denna har gestaltats objektivt verkar den som en kanske endast svagt anad helhetsstruktur. Under utarbetandet av sitt verk befinner sig konstnären i en utvecklingsprocess. Om konstnären gäller alltså i hög grad att han upplever arbetets egenvärde, spänningen.

Kampen mot ett motstånd, kampen mot kaos för kosmos, tycks vara något gemensamt för konstskapandet och arbete av annat slag. Konstnären upplever spänning i sin verksamhet och den icke konstnärligt arbetande kan i gynnsamma fall uppleva spänning i sitt arbete, om nämligen detta ger tillräckligt uttryck åt hans förmåga och engagerar honom känslomässigt. Vid allt arbete bör man försöka föreställa sig, att man kämpar mot kaos för att förverkliga kosmos. Frågan är sedan i vilken grad den kosmos ett visst arbete avser betyder en utveckling av individens förmåga och möjligheter. Tänker vi på konstverket som en kosmos, där olika känslor kommer till uttryck, framhäves för det icke konstskapande arbetets del vikten av att den kosmos det åsyftar också engagerar individens känslor. Man bör försöka se så många sidor som möjligt av en arbetsuppgift och sätta in uppgiften i så många sammanhang som möjligt för att göra den till en samlingspunkt för många drivkrafter. Skall vi lägga huvudvikten vid arbetets egenvärde — spänningen — så lär oss konsten att vi måste se ett yttre mål i en innehållsmättad kosmos, som kan sägas vara spänningens objektiva sida.

Trots det nämnda sambandet mellan konstskapandet och annat slags arbete finns dock en djupgående skillnad. Slutprodukten av ett arbete kan visserligen sägas utgöra en kosmos i förhållande till det kaos den arbetande har övervunnit, men *ett vanligt arbetes slutprodukt ger inte åskådaren någon upplevelse av arbetarens kamp*

och den enhet i spänningen, som arbetet eventuellt har låtit honom uppleva. Helt annorlunda förhåller det sig med den kosmos ett konstverk företer. *Inför konstverket får mottagaren mer eller mindre en upplevelse av de krafter, som har nått sin enhet i verket.* Emellertid ställs vissa krav på mottagaren. Ju större livserfarenhet, ju rikare personlighet mottagaren har, ju mer han är skolad i att uppfatta den konststart det är fråga om, desto mottagligare är han för dessa krafter. Den i musik oskolade lyssnaren förmår inte upptäcka helhetsstrukturen i t. ex. en symfoni. Alla konstverk kan heller inte ge samma behållning åt alla människor, vissa verk ger vissa personer något som andra inte får. Upplevandet av ett konstverk förefaller ofta också innebära en ansträngning, som väl motsvarar de i definitionen av spänningen anförda momenten samling och koncentration i förening med en känsla av utveckling. Det finns även anspänning i den enhetsupplevelse konsten skänker mottagaren. Den kosmos konstverket i toner, ord, former, färger, rörelser osv. uttrycker måste mottagaren närma sig aktivt på ett sätt som i viss mån betyder en liknande väg som konstnärens. Mottagaren liksom återskapar verket för sig själv. Från de olika delmomenten med deras känslvärden arbetar han sig fram till att uppleva helhetsstrukturen, och han upplever spänningen i utvecklingen från kaos till kosmos, från splittring till enhet.

Mottagaren erfar mer eller mindre de olika krafter som har framdrivit verket eller kommit till uttryck däri, men han har ingen estetisk upplevelse, om han skulle erfara dessa krafter var för sig. Den estetiska upplevelsen består i att mottagaren upplever krafterna i deras sammanstrålning i konstverkets kosmos. Den estetiska upplevelsen är därför en upplevelse av enhet, och denna upplevelse får sitt stora värde därför att det hos varje människa finns en längtan efter enhet. Även konstnären kan uppleva enhet i sitt verk som åskådare, och han gör det troligen mera intensivt än en främmande människa. Många konstnärer skiljer sig ogärna från sina verk. Kanske detta också kan bero på att konstnären upplever sina enstaka verk som byggstenar i den kosmos hans samlade livsverk kan komma att bilda.

Analyserar vi detaljerna i ett konstverk av något slag, upptäcker vi de däri ingående känsloeffekterna. Dessa har medverkat till att bygga upp helheten, kosmos. Emellertid förlorar de negativa känslorna sin negativa innebörd, då de lämnar sitt bidrag till förverkligandet av konstverkets kosmos. När Vilhelm Ekelund t. ex. i en dikt skriver: »Att min dikt I djupt förakten, är det enda som mig glatt»

etc. skulle detta uttalande, om det tas på orden, vara en förnekelse av själva diktandet. Hur kan det vara mening med att dikta för en skald som tänker så, eller hur kan det vara någon mening att publicera en dikt med ett sådant tankeinhåll? Betraktar vi diktandet som en inriktning på att förverkliga kosmos kontra kaos, då får även den nämnda dikten en mening. Den har i sig tagit upp en känsla av förtvivlan och besvikelse inför bristande förståelse hos andra människor, men dikten är mer än detta, den är en kosmos, den utgör en helhet, och när skalden skapade denna dikt höjde han sig över det negativa i sina känslor genom att inrikta sig på att skapa en kosmos. Det är denna kosmos han sedan överräcker åt läsarna och ej sina för dessa läsare sårande tankar.

Helheten av relationer, själva kosmos, som segrar över kaos, är det väsentliga i konstverket. Inom denna ram kan konstverket uttrycka allt mänskligt utan att därför upphöra att vara konst. Inför en tragedi t. ex. känner man visserligen gripethet och medlidande, men man kan inte önska att utgången i stycket blivit på annat sätt. Det smärtsamma i tragedien infogas i helheten och blir så att säga bundet inom dess kosmos. Smärtan mister sin udd, då den går upp i konstverkets kosmos. Även eggande moment såsom de framträder i tavlor eller litteratur med erotiska motiv kan ingå i konsten, men de olika känslorna spelar inte ut i frihet, de är bundna inom konstverkets kosmos. Det är kosmos som ger allt det vitala en ny innebörd, höjer upp det till en högre sfär. Vitalkrafterna är inte längre desamma när de samverkar i ett konstverks kosmos — de har enats och blivit en samlad livsimpuls.